

Petar Bašić

EUHARISTIJSKO SLAVLJE

ZAVRŠNI OBREDI

Završni dio misnog reda bio je do najnovije obnove sastavljen od vrlo različitih i raznorodnih dijelova. Obnova je i ovom dijelu nakanila dati uredniji tijek te obrede učiniti jednostavnijima i skladnijima. Može se reći da je to u dobroj mjeri i postignuto. Na stranicama što slijede kratko ćemo pogledati pojedine dijelove, njihovu povijest i ulogu u sadašnjem obredu te koju želju od buduće obnove (sve to radi boljeg razumijevanja sadašnjeg obreda).

Završni se obredi sastoje od pozdrava, blagoslova i otpusta, a mogući su i još neki elementi.

1. Pozdrav

Pozdrav otvara ovaj dio i na neki ga način razlučuje od onoga što prethodi. Pozdrav ovdje nije drugo doli uspostavljanje kontakta između predsjedatelja i zajednice prije blagoslova.

2. Blagoslov

U prethodnom misalu blagoslov je bio nakon otpusta i tako je na neki način bio izvan mise. Sada je on prije otpusta te je jasno sastavni dio misnog reda. Uz jednostavni blagoslov predviđena je također mogućnost svečanog blagoslova¹ ili blagoslova s molitvom nad narodom.²

1. To su stari galski blagoslovi. Za vrla usp. E. MOELLER, *Les bénédiction solennelles du nouveau missel romain*, u: QL 52/1971, 317-325.

2. Riječ je o tzv. *oratio super populum* – to je stara rimska molitva koju nalazimo kao zadnji misni obrazac svake mise u Veronskom sakramentaru. Kasnije će postati rjeđa i bit će pridržana za posebne dane ili za posebne zgrade.

Imamo li na umu da je u liturgijskim slavljinama, kao i u samoj euharistiji, bilo različitih blagoslova i na različitim mjestima, postavlja se pitanje koje je značenje ovoga završnog i gdje treba tražiti njegovo podrijetlo: u rimskim blagoslovima poslije pričesti i kasnije blagoslovu što ga je papa podjeljivao prisutnima dok se vraćao u sakristiju ili pak u galskim biskupskim blagoslovima prije pričesti?

M. Righetti, pozivajući se na kriva tumačenja nekih starih tekstova, smatra da je dokazao kako naš sadašnji blagoslov potječe od galskih biskupskih blagoslova.³ Ipak nije isključeno da ovaj blagoslov potječe od jednog od gore spomenutih rimskih blagoslova. Za razliku od istočnoga i galskoga blagoslova koji je bio prije pričesti, rimski je blagoslov — čini se — uvijek bio poslije pričesti, ako možda u pozdravu *Mir Gospodnji bio vazda s vama* ne treba vidjeti ostatak iščezlog blagoslova prije pričesti.⁴

Euharistija je izvor svakog blagoslova i polazeći od toga trebalo bi shvaćati sve blagoslove koje nalazimo u misi. Svojevrni blagoslov prisutnih nalazi se u svakoj euharistijskoj molitvi, kada se npr. moli da pričesnici budu prikladno pripremljeni i da pričest u njima donese odgovarajući plod (sličan je sadržaj i popričesne molitve). Negdašnji blagoslovi prije pričesti samo su preuzimali i razvijali taj epikletski zaziv euharistijske molitve. Današnji blagoslov poslije pričesti čini se da je po svom značenju bliži blagoslovu što ga je u starini papa, dok se nakon mise vraćao u sakristiju, podjeljivao skupinama pokraj kojih je prolazio, a taj se blagoslov može shvatiti kao neka vrsta pozdrava na rastanku (zapaziti oblik: *Gospodin nas blagoslovio!*). Treba li znatno drukčije shvatiti današnji blagoslov?

Kao bogatiji oblik predviđeni su svečani blagoslovi i molitve nad narodom (str. 429-448 u misalu). Ako je točno što je ovdje rečeno o završnom blagoslovu, ne vidi se potreba da se tom svečanijem blagoslovu pridaje velika važnost. Molitve nad narodom možda su nešto prikladnije ali su sadržajno i po obliku bliske popričesnoj molitvi i mogle bi se shvatiti kao svojevrsno udvostručenje. Zato je dobro da nijedan od tih svečanijih oblika nije obvezatan. A tekstovima se predsjedatelj može okoristiti pri formulaciji završnog poticaja.

Dok izgovara obrazac blagoslova, predsjedatelj čini znak križa nad zajednicom. Svi odgovaraju: Amen. Ne kaže se da čine znak križa na sebi, no ta je praksa ostala iz prethodnog misala. Drugo je kad vjernici sami izgovaraju trinitarni obrazac i sami se križaju, što je neka vrsta „samo-blagoslova”. Smije li se i iz toga zaključiti da ovdje nije posrijedi blagoslov u pravom smislu riječi?

Pri svečanim oblicima blagoslova propisano je polaganje ruku predsjedatelja i naklon naroda, no i ovdje je na kraju pridodan trinitarni obrazac sa znakom križa, što nije posve opravdano. Tako ne dolazi dovoljno do izražaja polaganje ru-

3. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, III: La Messa. Commento storico-liturgico alla luce del Concilio Vaticano II, Milano 1966, 536 i d.

4. Usp. D. BUENNER, *L'ancienne liturgie romaine: le rite lyonnais*, Lyon - Paris 1934. *Corpus benedictionum pontificalium*, izd. E. MOELLER, 4 sv., Turnholti 1971-79, III, str. XVI-XIX.

ku kao blagoslovni znak i naklon kao primanje blagoslova. Nije možda trebalo toliko naglašavati tu trinitarnu formulu sa znakom križa jer i ovaj je drugi blagoslov trinitaran: molitva je upućena Ocu, spominju se djela učinjena po Sinu, a polaganje ruku znak je i zaziv Duha.

3. Otpust

Za otpust su se kršćanske zajednice nesumnjivo nadahnule na običajima kulture svojih suvremenika, gdje su svi skupovi, i religiozni i drugi, imali posebne otpusne formule. Tog je nadahnuća i stari rimski obrazac *Ite, missa est*, što doslovno znači: „Idite, otpust je”, tj. otpušteni ste (tu je *missa* nastalo od *dimissio*). U početku se ta formula vjerojatno upotrebljavala samo za otpust katekumena, a kasnije, kad je katekumenata nestalo, prešla je na završetak, za otpust svih.

Za razliku od prethodnog misala, u novom je misalu otpust na pravome mjestu, ondje gdje znači da je sve završeno, da ne treba ništa dodati. Zajednica koja je slavila vraća se u svagdašnji život, vraća se svojim društvenim zadacima. Neki i shvaćaju tako taj *Ite, missa est*, dakle kao svojevrsno poslanje. Taj tzv. pastoralni prijevod može se i svidjeti, ali ne temelji se na latinskom tekstu. Naš je prijevod, kao i mnogi drugi, pokušao hladnoj formuli „Idite, otpušteni ste” dati malo topline: „Idite u miru”, no pitanje je da li je pronađena prava formula.

Možda bi tu trebalo postaviti i jedno drugo pitanje: Ta je formula iz stare rimske kulture, gdje su otpusti bili prirodni na svim skupovima. Mogu li tu što pomoći običaji naših današnjih kultura? Kako se danas završavaju slični skupovi i možemo li se na njima nadahnuti? Tako npr. u obredu prilagođenu za Indiju ne predviđa se nikakav otpust, što se u jednom komentaru tog obreda ovako obrazlaže: „Nema otpusne formule jer nije u skladu s indijskom gostoljubivošću otpuštati ljude nakon slavlja.”⁵

4. Kratke obavijesti i završni poticaj

Kratkim obavijestima, *ako ih ima*, pronađeno je pravo mjesto: prije blagoslova. Neki župnici kao da misle da te kratke obavijesti pripadaju misnom redu nedjeljne i blagdanske euharistije te ako i nema nešto važno, oni nađu koju banalnu rečenicu ili nešto što svi već znaju. Međutim, prava riječ, osobito koja povezuje završeno slavlje i život te zajednice ovdje je na pravom mjestu. Treba samo naći pravu mjeru i procijeniti što spada u ove obavijesti ovdje a što u obavijesti koje se mogu staviti negdje na prikladnu mjestu blizu ulaza u crkvu.

5. P. PUNTHANANGADY, Adattamento della liturgia in India, u: RL 65/1978, 141 (cijeli čl. 130-143).

Ovdje spominjem još nešto o čemu se govorilo drugdje. U zadnje vrijeme nisu rijetke zloupotrebe gdje se umjesto liturgijske homilije čitaju različite „poruke”. Pastoralni radnici ne trude se dovoljno da tim porukama nađu prikladnije mjesto jer lakše im je pročitati takvo što nego se spremati za homiliju. Spomenuta je mogućnost koju, istina, misal ne predviđa (no ne predviđa ni da se takve „poruke” čitaju u misi), ali koja može biti manje loše rješenje: normalna homilija na svom mjestu (može biti i kraća) a poruke koje nemaju izravne veze sa slavljem mogle bi doći ovdje prije blagoslova a poslije popričesne molitve (razumije se da svi sjednu).⁶ Uostalom takve poruke po svojem su sadržaju slične redovitim kratkim obavijestima.

Misal na istom mjestu predviđa završni poticaj-upozorenje (OURM 11). To je jedno od važnijih mjesta gdje se predsjedatelj obraća slaviteljima i treba da sadržaj uskladi s drugim interventima iste vrste, s uvodnom riječi i s homilijom: na početku se središnji sadržaj kratko najavljuje, u homiliji se razrađuje a na kraju se s nekoliko sržnih riječi sažimlje i s tom se porukom odlazi sa slavlja.

5. Pjesma na kraju?

Misal ne predviđa pjesmu iza otpusta i to sigurno nije slučajno nego je dobro promišljeno. Očita je tu briga da se sačuva istinitost pojedinih dijelova. Nakon znaka da je slavlje završeno nitko nije više obvezatan još ostati.

Ipak se i u našim krajevima proširio običaj (ili je to možda ostatak otprije?) da se na kraju pjeva koja pjesma. Zato o tome valja reći koju riječ. Ako se već pjeva završna pjesma, onda je ona u određenoj mjeri slična ulaznoj, no razlika je u tome što ulazna priprema za početak, naznačuje „program” slavlja, a ova na kraju još jedanput preuzima središnju poruku slavlja s kojom se odlazi u redovit život. Nije nužno da se još ostane u crkvi, može se izlaziti pjevajući. U svakom slučaju, nije dobro da ta pjesma unosi nov sadržaj koji ništa nema s upravo završenim slavljem. U nedostatku prikladnih pjesama kod nas se najčešće pjeva koja marijanska pjesma. Pobožnost prema Mariji nesumnjivo je nešto pozitivno, no loše je kad se zaboravi ljestvica vrednota ili kad se izgubi svaki kriterij (navest ću dva novija primjera koji su mi ostali u sjećanju a mogu dobro rasvijetliti ovo o čemu je riječ: u jednoj samostanskoj zajednici na Svetkovinu Presvetog Trojstva na kraju mise pjevalo se „O Marijo mila”: Pjevajte Gospodu br. 610, a na jednoj župnoj misi na 5. vazmenu nedjelju na kraju se pjevalo „Marijo, svibnja kraljice”).

6. Usp. P. BAŠIĆ, Euharistijsko slavlje. I. Slavljenje riječi, u SB 25/1985, 271 (cijeli čl. 263-273).

6. Zahvala poslije mise?

Pod naslovom *Gratiarum actio post Missam* misal donosi u Dodatku nekoliko molitava (hrv. misal str. 966-968), o čijoj upotrebi međutim ne kaže ni riječi. Je li zahvala poslije mise još uvijek preporučena?

Počevši od srednjega vijeka, pojedini misali sadrže različite zbirke zahvalnih molitava. Vratimo li se malo unatrag, u prvo tisućljeće, zapaziti ćemo da nakon otpusne formule *Ite missa est* nema više ničega zajedničkog ali ni pojedinačnoga. Nema dakle ni posebne zahvale. Nisu valjda kršćani prvog tisućljeća bili manje zahvalni. Prije bi moglo biti da su oni cijelo euharistijsko slavlje osjećali kao iskazivanje hvale i zahvale za sve što je Bog učinio za nas u Kristu i po Kristu, i za ono što danas također čini.

U br. 139. misnog reda stoji: „Tada [nakon pričesti vjernika] svećenik se može vratiti k sjedalu. Ako je zgodno, može se neko vrijeme ostati u svetoj šutnji (*sacrum silentium servari*), ili izvesti koji psalam, odnosno hvalospjev.”

Tom formulacijom možemo biti posve zadovoljni. No ništa ne priječi, još uvijek ako je zgodno, da oba ta elementa budu zajedno: „sveta šutnja” i zahvalna pjesma koja se može izmjenjivati sa završnom pjesmom – koja joj po sadržaju može biti bliska. Sastav i pripremljenost zajednice bit će tu odlučni. Načelno se ipak može reći da bi u tako kratkom vremenskom rasponu valjalo izbjegavati tri pjesme (pričesna, zahvalna i završna).

Netko će možda reći: Ta zahvalna pjesma ipak nije isto što *gratiarum actio post Missam*. Kako to treba shvatiti danas? Je li možda ta zahvalna uključena u misni red? Možemo pretpostaviti da je nekadašnja (nekima možda još i današnja) zahvala nakon mise u sakristiji pomagala da *gratiarum actio* iz mise prenesu u svagdašnji život. No možda smo danas opterećeni prijašnjim shvaćanjem koje se često svodilo na puko izgovaranje obrazaca, bilo u misi bilo prije ili poslije mise, tako da svemu što nije obvezatno teško nalazimo mjesta. U svakom slučaju bilo bi poželjno da još neko vrijeme nakon mise ozračje bude u duhu *gratiarum actio* (=eucharistia), tako da taj duh može ostati i nakon slavlja. Upravo se to moli u popričesnoj molitvi na Spomen sv. Alojzija Gonzage: „Daj da ti vazda služimo neporočna života i. . . trajno zahvaljujemo za tvoje darove.” Latinski je tekst mnogo bliži smislu o kojem je ovdje riječ: *in gratiarum semper actione manere*.

Što se pak onih molitava u misalu tiče, svatko će vjerojatno priznati određen propust ako ih uopće nije uočio. One su stavljene na raspolaganje – nisu ni preporučene ni obvezatne. Takve kakve jesu i nisu se mogle preporučiti bez ikakve ograde (jedna je od njih pripisana sv. Tomi Akvinskom što se danas drži nevjerojatnim). Premda nisu preporučljiv model zahvale iza pričesti, netko će se sigurno njima okoristiti i upotrijebiti ih u kojoj zgori, takve kakve jesu ili će ih možda prikladno prilagoditi.

Zaključne misli

Završni obredi imaju ulogu sličnu kao i uvodni obredi — i jedni i drugi su funkcionalni. Prvi međutim omogućuju okupljenoj zajednici da se iz svakidašnjice prenese u slavlje i da se za nj raspoloži, a završni obredi imaju upravo suprotnu ulogu: zajednica se razilazi i vraća u svagdašnji život — završni obredi označuju taj prijelaz. Iz toga možda proizlazi još jedna razlika između tih dvaju obreda: uvodni su obredi malo prenatrpani, sadrže mnoge elemente od kojih neki imaju znatnu težinu. Završni su pak obredi mnogo jednostavniji i diskretniji, ne sadrže nešto što ostavlja dojam završetka. Možda je to namjerno tako. Slavlje prestaje ali na neki način ostaje nedovršeno, nešto od njega i dalje traje ili zapravo nešto drugo upravo tu započinje.

Promatramo li završne obrede u cjelini, ispada kao da je blagoslov najvažniji dio. Na to upućuje i pozdrav koji mu prethodi. No prošlost pokazuje (a to je kratko spomenuto) da se sve to moglo i drukčije shvatiti i cjelina se tih obreda mogla i drukčije urediti. Odmah iza popričesne molitve moglo bi slijediti kratko završno upozorenje, slično uvodnoj riječi na početku. U tu bi se svrhu voditelji mogli okoristiti tekstovima predviđenima za svečanije blagoslove koji redovito sažimlju sadržaj slavlja. Završilo bi se pozdravom koji bi bio istinski pozdrav na rastanku. Pozdrav bi mogao biti bogatiji i svečaniji, poput onih koje nudi Red pokore: „Milost vam i mir od Boga Oca i Isusa Krista koji nas ljubi, koji nas svojom krvlju otkupi od naših grijeha” (br. 49; usp. još br. 94-96). Pozdravi te vrste mogli bi se lako prilagoditi slavlju. Taj bi pozdrav ili pak završno upozorenje mogli uključiti i želju da Božji blagoslov prati prisutne i nakon slavlja, da bi mogli ostvariti svoje poslanje u svijetu. Tako bi i otpust mogao biti povezan s pozdravom, kako to već predviđa Red pristupa odraslih u kršćanstvo, gdje je za otpust katekumena predviđen ovaj obrazac: „Oglašeni, idite u miru, Gospodin ostao s vama”, a oni odgovaraju: „Bogu hvala” (br. 96; usp. također br. 172 i 179). Za otpust spojen s upozorenjem („ovim ili sličnim riječima”): „Dragi izabranici, s nama ste zakoraknuli u korizmu. Krist će vam biti Put, Istina i Život, osobito na skorim provjerama kada ćete se opet s nama sastati. A sada idite u miru” (br. 150). Obrasci te vrste zaslužuju pažnju, zapravo to su samo uzorci za formuliranje vlastitim riječima.

U osobito svečanim slavljima mogla bi biti i završna pjesma. Završno upozorenje moglo bi s kojom riječju uvesti u pjesmu a pjesma bi preuzela središnju misao slavlja.

U nekim slavljima završetak bi mogao biti i vrlo jednostavan: popričesna molitva; Blagoslivljajmo Gospodina — Bogu hvala.

U svim oblicima zadnji bi čin bio poljubac oltara.

Sve su to ipak samo želje i pretpostavke, misal takve mogućnosti ne predviđa.

* * *

Opći zaključak

Ovim prilogom završava davno započeti niz članaka o euharistijskom slavlju. Budući da su pojedini članci bili neujednačeni i da su pisani u podužem vremenskom rasponu, bit će korisno prikupiti ovdje neke opće napomene o novom misnom redu.

Tu i tamo je bilo kritičkih napomena, čime se nipošto nije htjelo osporiti što je pozitivno u obnovljenom obredu. Mora se priznati da je učinjeno što je onda bilo moguće, no bilo je različitih ograničenja objektivne naravi zbog kojih se katkada ostalo na pola puta. Zato je važno uočiti smjer kojim se pošlo, sve to u nadi da se tu neće stati nego da će se obnova nastaviti.

Uza sve sitnije nedostatke, može se reći da je obred u cjelini dobar, ostvaren je zahtjev Sabora da se tekst i obredi tako srede da „jasnije izraze one svetine koje su u njima označene” (SC 21), a misni red da se tako preispita kako bi bile „jasnije vlastitosti pojedinih dijelova i njihova međusobna veza” (SC 50).

Opravdano se naglašava pastoralna usmjerenost obnovljene liturgije, no ne dođu uvijek dovoljno na vidjelo sve posljedice toga. Spomenimo najvažnije. Subjekt je liturgije zajednica, liturgija pripada cijeloj Crkvi i svakom njezinu članu (član Crkve postaje se sakramentima inicijacije), s time ipak da „liturgijski čini nisu privatni čini” (SC 26). Zato tekst i obrede treba „tako srediti. . . da ih kršćanski narod, koliko je moguće, može lako razumjeti i kod njih sudjelovati punim, djelatnim i zajednici svojstvenim slavljem” (SC 21). Odatle proizlazi potreba prilagođivanja zajednici. Cilj bi svake takve prilagodbe bio da određena zajednica u slavlju ostvari iskustvo vjere. Liturgijske knjige u svojim teološkim uvodima to još više naglašavaju. Tako npr. misal: „Veliku brigu treba posvetiti odabiranju i raspoređivanju onih osnovnih oblika što ih je predložila Crkva koji će. . . jače promicati djelatno i puno sudjelovanje. . . vjernika” (OURM 5). Pri tom će predsjedatelj „više gledati duhovno dobro vjernika nego na svoj ukus” (OURM 313). I napokon, OURM 73 naglašava: „Stvarno će pripremanje svakoga liturgijskog slavlja, pod obrednim, pastoralnim ili glazbenim vidom, obaviti u duhu prave sloge svih kojih se to tiče.”

Mora se međutim priznati da je do sada još uvijek premalo takvih mogućnosti. Ovdje osobito mislimo na euharistiju i na njezin uzorni oblik. Nešto više mogućnosti predviđeno je za mise s djecom, no i tu su mogući samo neki izbori unutar strukture koja ostaje prilično stabilna. Uputa za mise s posebnim skupinama⁷ još je manje otvorena. Njezina je vrijednost uglavnom u tome što priznaje postojanje posebnih skupina i njihovih posebnih potreba. A što se tiče prilagođivanja, više opominje da se slijedi uzorni misni oblik negoli potiče istinsko prilagođenje. Očit je strah od stanovitog separatizma, od stvaranja „malih crkava” (usp. AAS 61/1969, 807). No ovo je tema koja zaslužuje posebno istraživanje.

7. Sv. zbor za bogoštovlje, *Instructio „Actio pastoralis” de Missis pro coetibus particularibus*, 15. svibnja 1969.

Lako se u misalu može zapaziti nastojanje da se obnovi vrijednost znaka. To svakako treba pohvaliti jer se danas događa nešto pomalo neočekivano: u današnjoj kulturi koja postaje sve više audiovizualna, u liturgiji se teži zapostavljanju znakova i gesta, s opravdanjem da danas nisu razumljivi. Kadšto je to istina. Neki su znakovi i geste postali umjetni i, izlizani svakodnevnim upotrebom, prestali su biti prenosioci religioznog sadržaja. Tu se očituje određena napetost između stalnosti (što spada u narav obreda) i prilagodljivosti. Obnovljeni obredi nastojali su u tome pronaći pravu mjeru.

Još bi jedno važno pitanje trebalo postaviti: Kako treba shvatiti nove liturgijske knjige i njihove odredbe? Tu bi se mogle razlučiti mnoge skupine stavova: od onih što se slijepo drže liturgijskih odredaba do najmanje sitnice i zloupotrebom drže svaku i najmanju nepredviđenu prilagodbu, pa do onih koji razlikuju (ali na svoj način) „bitno” (čega je po njihovu mišljenju vrlo malo) od „nebitnoga” – u rasporedbi ovoga posljednjeg uzimaju dosta slobode. A što zapravo predviđaju liturgijske knjige? Liturgijske knjige predviđaju nekoliko razina prilagodbe: za nešto je nadležna Biskupska konferencija, za nešto mjesni biskup, za nešto pak sam predsjedatelj. Ovdje nas zanima najviše što može sam predsjedatelj u određenom slavlju. S time u vezi nalazimo važnu preporuku u Općoj uredbi rimskog misala br. 3, gdje se kaže da, poštujući vlastitosti i druge okolnosti svake pojedine zajednice, svekoliko slavlje treba tako urediti da ono navede vjernike da sudjeluju svjesno, djelatno i potpuno, tj. s tijelom i duhom. Malo dalje se kaže da veliku brigu treba posvetiti odabiranju i raspoređivanju onih osnovnih oblika što ih je predložila Crkva koji će, poštujući okolnosti osoba i mjesta, jače promicati djelatno i puno sudjelovanje, a tako i bolje odgovarati duhovnoj dobrobiti vjernika (OURM 5), a predsjedatelj će pri tome više gledati na duhovno dobro vjernika nego na svoj ukus (OURM 313).

Misal možda ne predviđa dovoljno mogućnosti prolagođivanja zajednici. No za tim i ne treba previše žaliti. Tko posjeduje određenu kreativnost, ona može doći do izražaja. Jer obred kakav god bio nešto je statično, mrtvo – a slavlje žive zajednice daje mu život, snagu, izražajnost. Zato neki opravdano govore o režiji, o režiranju obreda, a to je slavljenje u konkretnoj zajednici. „Režija” će birati izražajna sredstva, no to neće činiti nasumce, mehanički. Pogodi li, oživjet će obred, ne pogodi li, iskrivit će mu smisao.

Talijanski liturgijski časopis *Rivista liturgica* u uvodniku prvog broja 1976. uspoređuje novu liturgiju s obnovljenom kućom koja se predaje novim stanarima: rasporedbom dodatnih svjetala i namještaja stvaraju se novi ugođaji i novi prostori. Zatim pita: „Može li se i mora li se isto to dogoditi i s liturgijskom građevinom?” i odgovara: „U novoj liturgijskoj građevini sad već postoji sve. Otvori jednu po jednu liturgijsku knjigu i svaka te od njih stavlja u više ili manje veliku prostoriju, ali posve namještenu. Ulaziš zadovoljan; ali odmah ti se postavlja pitanje: Ulazim u liturgijsku knjigu takvu kakva jest, krećući se samo ono malo koliko mogu između geste i formule? Ili ću prilagoditi knjigu prema okolnostima, dodajući, na primjer – da ostanemo na metafori – jedno svjetlo ovdje, jedno ondje i lagano po-

mičući koji dio namještaja tako da sve bude oživljeno živom prisutnošću koja govori govorom svima razumljivim?"

Na jednom skupu gdje se raspravljalo o obnovljenoj liturgiji postavljeno je pitanje: „Što je sada zapravo dopušteno, što se smije a što ne smije?" Nekoć se to dobro znalo, a danas je odgovor nešto teži. Da bih na to barem djelomično odgovorio, pošao bih od gornje usporedbe. Očito je da ona pretpostavlja stvaralački pristup obredu, no pretpostavljaju li ga i liturgijske odredbe? Stvaralaštvo pretpostavlja slobodu, a ondje gdje je sloboda, ne smije biti sve normirano.

Obredne norme mogli bismo usporediti s jezičnim normama. S gramatičkog gledišta pravilno je i dopušteno u jeziku sve što je općepriznato, tj. sve što je normirano. Ali postoji i stilističko stajalište po kojem je dobro sve što postoji u jeziku, no nije sve jednako vrijedno. Dobro pod jednim jedinim uvjetom: da služi svrsi. A svrhe su u jeziku dvije temeljne: komunikativna i ekspresivna.⁸ Slično možemo reći i za obred: općenito je dopušteno ono što je normirano. Posebnoj pak svrsi može poslužiti — dakle može biti dobro — i ono što nije općepriznato, što se ne može upotrijebiti u svim okolnostima. Kad đak prekrši neku normu, kaže se da je pogriješio i zbog toga može dobiti lošu ocjenu. Za umjetnika riječi reći će se da je odstupio od norme, jer on to čini iz valjana razloga — da pojača izražajnost. On bira neredovito izražajno sredstvo, sredstvo koje nosi u sebi izražajnu snagu.⁹ Tako bismo mogli poželjeti i u obredu. No još uvijek prevladava shvaćanje liturgije gdje nisu potrebni „režiseri” (koji bi se, dakako, morali uživjeti u sadržaje koje „postavljaju na scenu”). Komunikativnost naših slavlja često je svedena na minimum zbog čega je i njihov smisao često znatnije iskrivljen. No događa se tu nešto paradokсно: Rijetko će tko takvo izobličjenje okvalificirati kao „zloporabu”, dok će ih mnogo takvu oznaku pripisati i najmanjoj samoinicijativnoj promjeni, makar ona bila u sebi dobra i posve u duhu liturgijske obnove.

8. Usp. K. PRANJIĆ, Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvističku analizu književnih tekstova (Treće, prošireno izdanje), Beograd 1985, 35.

9. Poučan je za to primjer iz jednoga književnog teksta što ga navodi K. PRANJIĆ, nav. dj. 28: „General umire [. . .] Jest, moj tužni generale! Ovo nije herojska smrt [. . .] Ovo je privatna, pasivna smrt [. . .] Ja umirem, ja dajem život, ja ću poginuti! Dakako, tu sam ja onaj koji nešto čini, tu sam ja glavno lice gospodar situacije! Ne, dragi gospodine! Ovdje se ne umire tako! Nećeš ništa ti, nego će nešto tebe. Nećeš ti ništa dati, nego će ti nešto biti oduzeto! Nećeš ti poginuti, nego ćeš naprosto „biti poginut!” (Tu se sav smisao temelji na tome da je taj subjekt bespomoćan, pasivan — upravo se nepravilnom upotrebom pasiva [„biti poginut”] to pojačava.)